

МОТИВАЦИЯ ЗА ТРУД И ПРОФЕСИОНАЛНА УДОВЛЕТВОРЕНОСТ НА УНИВЕРСИТЕТСКИТЕ ПРЕПОДАВАТЕЛИ В РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ: МЕТОДОЛОГИЧНИ АСПЕКТИ НА ЕМПИРИЧНО ИЗСЛЕДВАНЕ

Росица Кръстева, Поли Муканова, Анета Райкова, Ваня Вергова

Университет по библиотекознание и информационни технологии

Резюме: Настоящият доклад представя начален етап от проект, чиято цел е да представи съвременна цялостна картина на мотивацията за труд и професионалната удовлетвореност на преподавателите във висши училища в България. Разработената методология се базира на анкетен метод и интердисциплинарна експертиза.

Изследване с подобен цялостен обхват на университетски преподаватели от академичната общност в България се провежда за пръв път у нас. До момента изследвания за удовлетвореността от учебния процес и възможностите за професионална реализация и мотивация за труд са провеждани сред студенти, специализанти и докторанти. Настоящото изследване запълва едно бяло петно в цялостната картина на удовлетвореността на академичната общност в България.

Изследването е представително за България – то обхваща над 5000 университетски преподаватели от общо над 21 000 работещи в университетската система в настоящия момент. Получените данни са обработени със софтуерния продукт SPSS, v21.

Ключови думи: висши училища; мотивация; професионална удовлетвореност; труд; университетски преподаватели

ВЪВЕДЕНИЕ

Удовлетвореността от труда в повечето случаи се асоциира с възприятията на работещите относно това до каква степен осъществяваната от тях трудова дейност им осигурява възможността да задоволят потребности от различен ранг и вид. На организационно ниво, когато се отчетат удовлетвореността и продуктивността, става ясно, че организациите с повече удовлетворени служители са по-ефективни от организациите с по-малко удовлетворени служители (Robbins, S., Judge, T., 2013).

В теоретико-практически план у нас удовлетвореността от труда се изследва от М. Радославова, С. Илиева, М. Паунов, М. Паунова, Ал. Паунов, Д. Господинов, С. Янакиев, В. Божилова, Б. Кривирадева и редица други изследователи.

В международен план са провеждани множество изследвания на редица аспекти, формиращи удовлетвореността от труда на университетските преподаватели. Значителна част от тези изследвания показват, че удовлетвореността от работата е силно и последователно свързана със субективното усещане за благополучие. Изследователите отчитат, че е възможно работният опит да

прелива в житейския опит и обратно (Eid & Larsen, 2008). Удовлетворението от постигнатите в работата резултати е свързано пряко с удовлетворението от живота, т.е. с качеството на живот (Tait et al., 1989). Изказано е и мнение, че удовлетвореността от работата е следствие от въздействието на вътрешни фактори, докато неудовлетвореността от работата е свързана с външни фактори (Iascua & Schumacher, 1995). Редица автори се обединяват около становището, че посредством познаването на определящите фактори за удовлетвореността от работата на университетските преподаватели може да бъдат разработени по-ефективни стратегии за набиране и задържане на академичния състав (Johnsrud & Heck, 1994; Seifert & Umbach, 2008; Smart, 1990; Weiler, 1985).

У нас темата за професионалната удовлетвореност на университетските преподаватели е чувствително по-слабо дискутирана и проучена. Сред авторите, работили по тази проблематика, може да бъдат посочени Георги Петков и Майяна Митевска (Petkov, Mitevskа 2017); Ирина Топузова (Topuzova 2016); Снежана Илиева и Юлияна Николова (Ilieva, Nikolova 2004).

Цялостно национално изследване, обхващащо преподаватели в различни професионални направления както в държавни, така и в частни висши училища, до момента не е провеждано.

Настоящият доклад представя начален етап от научноизследователски проект „Ключови детерминанти за мотивация и професионална удовлетвореност на преподавателите във висши училища в Република България“, реализиран от изследователски екип преподаватели и докторанти от Университета по библиотекознание и информационни технологии, гр. София.

Изследването на тази материя беше предпоставено от факта, че удовлетвореността от труда е една от най-често изследваните субективни реакции на работещите поради своята значимост за научните изследвания и за организационното консултиране. Тя спомага да се формират и поддържат положителни трудови нагласи; допринася значимо за изграждане на удовлетвореност от живота на отделните личности. Подобряването на вътрешния климат в една организация и коректното изпълнение на трудовите задължения от страна на работещите са сред ключовите условия за нейното развитие и просперитет.

В международен план съществуват множество изследвания на мотивацията за труд и удовлетвореността от него, проведени сред университетските преподаватели.

У нас изследванията по отношение на мотивация и удовлетвореност в академичните среди са насочени най-често към обучаваните – студенти, докторанти, специализанти. Твърде малко и твърде фрагментарни са подобни изследвания, насочени към преподавателската общност.

МЕТОДОЛОГИЯ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Разработената методология се базира на анкетен метод и интердисциплинарна експертиза. Изследването е представително за България – то обхваща над 5000 университетски преподаватели от общо над 21 000 работещи в уни-

верситетската система в настоящия момент. Получените данни са обработени със софтуерния продукт SPSS, v21.

При обработката на анкетните данни са приложени следните статистически методи: 1. За проверка на надеждността на приложения анкетен инструмент – Алфа на Кронбах; отчитане на стойностите на Kurtosis и Skewness. 2. За проверка на статистически значими разлики и взаимовръзки между отговорите на отделните въпроси – факторен анализ; еднофакторен дисперсионен анализ; корелационен анализ. 3. За проверка и отхвърляне на хипотези – дисперсионен анализ (нулева или алтернативна хипотеза).

РЕЗУЛАТИ

Необходимо и навременно е провеждането на такова емпирично изследване, обхващащо както държавните, така и частните висши училища; като изследователските, така и тези, които нямат този официален статут; както университетите с по-голям брой специалности и студенти, така и тези с по-малък.

Желателно е да бъдат анкетираны преподаватели от възможно най-голям брой професионални направления, за да бъдат отчетени евентуалните различия в тяхното мнение. Целта на изследването е създаване на съвременна цялостна картина относно мотивацията за труд и професионалната удовлетвореност на преподавателите във висши училища в България. Неговите подцели са: 1) да се представят значимите взаимовръзки между различните елементи на удовлетвореността от труда; 2) да се проследят различията в ефектите на социодемографските фактори при удовлетвореността от труда в държавни и частни висши училища.

Работни хипотези:

1. Множеството промени, настъпили в социален и икономически план у нас, в частност и в системата на висшето образование през последните десетилетия, предполагат промени в гледната точка на преподавателите по отношение на изследователския и учебния процес, професионалната среда, възможностите за професионално развитие и израстване, възнаграждението на техния труд и др. От влиянието на кои от изследваните фактори зависят тяхната мотивация за труд и удовлетвореността от него, които, от своя страна, рефлектират върху ефективността и просперитета на организацията.

2. Констатация, присъстваща в редица чуждестранни изследвания на преподавателската удовлетвореност, е, че жените се чувстват в по-ниска степен удовлетворени от своите колеги мъже. В случай на потвърждаване на тази хипотеза ще бъдат потърсени причините за това.

3. Адекватното заплащане на труда е базов фактор за удовлетвореност сред работещите, в т.ч. и сред преподавателите. Съществуват ли различия в това отношение между преподавателите, работещи в частни висши училища/университети, и тези в държавни.

4. Доколко семейният статус на анкетираните влияе върху тяхната удовлетвореност от труда.

5. Какво е нивото на стрес при отделните групи респонденти, участвали в изследването.

Предвиденият научноизследователски подход е интердисциплинарен, включващ гледната точка на различни науки (социология, статистика, психология). Използваните методи са: общонаучни – анализ, сравнение, синтез, обобщение; качествени – наблюдение, интервю, разговор; количествени – математически анализ на статистически данни, включващ: еднофакторен дисперсионен анализ, дескриптивна статистика, корелационен анализ, регресионен анализ и факторен анализ.

Настоящото изследване си поставя за цел да бъде представително по своя характер, т.е. да обхване преподаватели от поне 50% от българските университети. Анкетното проучване ще бъде проведено в периода март – април 2025 г. посредством стандартизиран и валидиран въпросник, съставен от Мария Радославова и колектив (Radoslavova, 2001). Той е частично модифициран от нашия изследователски екип. Отчетени са както международният опит в подобни проучвания, така и някои национални специфики. Добавени са някои въпроси, отнасящи се до естеството на труда и професионалната среда на конкретната изследвана аудитория – университетски преподаватели. Въпросникът включва следните скали за диагностика на оценките на удовлетвореност от труда:

1. Удовлетвореност от съдържанието на труда

Този аспект обхваща характеристики на съдържанието на труда, разграничени в четири подскали. Първата от тях е *Предизвикателство* и съдържа изисквания на задачите за развитие на интелектуални качества и професионални способности, които са определящи за тяхната реализация. Втората, *Себеизява*, се отнася до възможностите на задачите за използване на личните професионални знания и компетенции. Третата, *Автономия*, изследва желанието на личността за свобода при вземане на решения относно собствено поведение в процеса на работа. Последната, *Обратна връзка*, представя наличието (или липсата) на информация за адекватността на изпълнените задачи.

2. Удовлетвореност от резултатите при изпълнение на задачите

Скалата съдържа твърдения, които изразяват преживявания на успех от постигнатите в процеса на труда резултати.

3. Удовлетвореност от прекия ръководител

Съставена е от две подскали с твърдения, които отразяват оценъчни аспекти на двата традиционно обособени лидерски стила – ориентация към задачите и ориентация към човешките отношения.

4. Удовлетвореност от преките колеги

Тук подскалите са три: формални отношения, подкрепа, доверие.

5. Удовлетвореност от заплащането

Скалата съдържа преценки на конкретни аспекти на получаваното заплащане на труда. Тук, както и при предходните скали анкетиранияте дават оценки, вариращи от 1 – никак, до 5 – напълно (Ликертова скала).

Въпросникът включва и скала за глобална удовлетвореност от труда. Тя съдържа няколко абстрактни твърдения относно извършваната служебна работа.

За проверка на валидността на метода се съпоставят резултатите от изброените по-горе пет скали и скалата за глобална удовлетвореност.

Анкетното проучване е апробирано посредством изпращане на електронен формуляр с анкетната карта до група преподаватели от различни професионални направления. Те попълниха формуляра и изразиха своето мнение както по отношение на включените въпроси, така и на предложената методология. Нанесени бяха необходимите корекции, така че при реализацията на представителното изследване то да бъде възприето добре от респондентите.

ИЗВОДИ/ДИСКУСИЯ

Научноизследователският проект си поставя за цел да бъде взето под внимание мнението на преподаватели от различни области. По тази причина като аспект от демографската характеристика на проучването присъства въпрос относно първата придобита от респондента научна специалност в област на висшето образование. При последващата обработка на анкетните данни ще бъдат изготвени „профили“ на преподавателите в отделните професионални направления, предвид спецификите във всяко от тях.

Последният въпрос от анкетната карта е открит. Респондентите са поканени да посочат в свободен текст с наличието на кой компонент/детерминанта в учебната/изследователската си дейност биха имали по-високо удовлетворение от труда. Отговорите на този въпрос може да се разпределят най-общо в следните групи: 1) по-добра и съвременна материална база; 2) независимост от закъснели обществени поръчки за оборудване; 3) ясни правила за стимулиране на работещите; 4) по-ниска преподавателска натовареност, за да остава повече време за научни изследвания; 5) по-адекватно актуализиране на възнаграждението за всички параметри на трудовата дейност.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В резултат от реализацията на това изследване ще бъде представена цялостна картина на мотивиращите фактори и удовлетвореността от труда на преподавателите в български висши училища и университети, при отчитане на множество демографски фактори, за да бъде внесена яснота за отделните извадки от изследваната генерална съвкупност. Предвижда се и изготвянето на съпоставителен анализ с подобни изследвания в чуждестранни университети при отчитане на националните ни специфики.

Съпоставителният анализ между различните изследвани фактори ще способства за очертаването на цялостна картина на ключовите детерминанти на мотивация и удовлетвореност от труда, което от своя страна ще допринесе за вземане на решения, основани на факти, от страна на средния и висшия мениджмънт в учебните институции.

Благодарности: Изследването се осъществява в рамките на научноизследователски проект НИП-2025-06 към УниБИТ с финансовата подкрепа на Министерството на образованието и науката, Република България. Ръководител на проекта – доц. д-р Росица Кръстева.

ЛИТЕРАТУРА

- ИЛИЕВА, С.; НИКОЛОВА, Ю., 2004. Мотивация на университетски преподаватели и служители като фактор за организационна ефективност и развитие. *Управление и устойчиво развитие*, т. 11, кн. 3 – 4, с. 327 – 331.
- ПЕТКОВ, Г.; МИТЕВСКА, М., 2017. Дискриминиращите функции на демографските фактори при удовлетвореността от труда. *Психологични изследвания: научно списание по психология*, т. 20, кн. 2, с. 347 – 357.
- РАДОСЛАВОВА, М., 2001. *Удовлетвореност от труда: психологически механизми на възникване и функции*. София: ВИПОНД – МВР.
- ТОПУЗОВА, И., 2017. Структура на мотивацията за работа и взаимоотношения с удовлетвореността от труда при университетски преподаватели. В: *Международна научна конференция „Лидерство и организационно развитие“*. Available from: https://www.researchgate.net/publication/314078071_STRUKTURA_NA_MOTIVACIATA_ZA_RABOTA_I_VZAIMOVZRZKI_S_UDOVLETVORENOSTTA_OT_TRUDA_PRI_UNIVERSITETSKI_PREPODAVATELI
- EID, M.; LARSEN, R. J., 2008. *The Science of Subjective Well-being*. New York: Guilford Press.
- IIACQUA, J. A.; SCHUMACHER, P. J.; Li, H., 1995. Factors Contributing to Job Satisfaction in Higher Education. *Education 3-13*, 116, p. 51.
- JOHNSRUD, L. K.; HECK, R. H., 1994. A University's Faculty: Predicting those who will Stay and those who Leave. *Journal for Higher Education Management*, 10, pp. 71 – 84.
- ROBBINS, S. P.; JUDGE, T. A., 2024. *Organisational Behavior*. 19th ed. Boston: Pearson. Available from: [http://121.121.140.173:8887/filessharing/kohasharedfolders/Organizational%20Behavior,%20Global%20Edition%20\(Stephen%20Robbins,%20Timothy%20Judge\)%20\(2024\).pdf](http://121.121.140.173:8887/filessharing/kohasharedfolders/Organizational%20Behavior,%20Global%20Edition%20(Stephen%20Robbins,%20Timothy%20Judge)%20(2024).pdf)
- SEIFERT, T. A.; UMBACH, P. D., 2008. The Effects of Faculty Demographic Characteristics and Disciplinary Context on Dimensions of Job Satisfaction. *Research in Higher Education*, 49, pp. 357 – 381. Available from: <https://doi.org/10.1007/s11162-007-9084-1>
- SMART, J. C., 1990. A Causal Model of Faculty Turnover Intentions. *Research in Higher Education*, 31, pp. 405 – 424. Available from: <https://doi.org/10.1007/BF00992710>
- TAIT, M.; PADGETT, M. Y.; Baldwin, T. T., 1989. Job and Life Satisfaction: A Reevaluation of the Strength of the Relationship and Gender Effects as a Function of the Date of the Study. *Journal of applied psychology*, 74 (3), pp. 502 – 512. Available from: <https://doi.org/10.1037/0021-9010.74.3.502>
- WEILER, W. C., 1985. Why do Faculty Members Leave the University? *Research*

in *Higher Education*, 23, pp. 270 – 277. Available from: <https://doi.org/10.1007/BF00973790>

REFERENCES

- EID, M.; LARSEN, R. J., 2008. *The Science of Subjective Well-being*. New York: Guilford Press.
- IIACQUA, J. A.; SCHUMACHER, P. J.; Li, H., 1995. Factors Contributing to Job Satisfaction in Higher Education. *Education* 3-13, 116, p. 51.
- ILIEVA, S.; NIKOLOVA, Yu., 2004. Motivatsia na universitetski prepodavатели i sluzhiteli kato faktor za organizatsionna efektivnost i razvitie. *Upravlenie i ustoychivo razvitie*, t. 11, kn. 3 – 4, s. 327 – 331.
- JOHNSRUD, L. K.; HECK, R. H., 1994. A University's Faculty: Predicting those who will Stay and those who Leave. *Journal for Higher Education Management*, 10, pp. 71 – 84.
- PETKOV, G.; MITEVSKA, M., 2017. Diskriminirashite funktsii na demografските promenlivi pri udovletvorenostta ot truda. *Psihologichni izsledvania. Nauchno spisanie po psihologia*, t. 20, kn. 2, s. 347 – 357.
- RADOSLAVOVA, M., 2001. *Udovletvorenost ot truda: Psihol. mehanizmi na vaznikvane i funktsii*. Sofia, VIPOND – MVR.
- ROBBINS, S. P.; JUDGE, T. A., 2024. *Organisational Behavior*. 19th ed. Boston: Pearson, Available from: [http://121.121.140.173:8887/filessharing/kohasharedfolders/Organizational%20Behavior,%20Global%20Edition%20\(Stephen%20Robbins,%20Timothy%20Judge\)%20\(2024\).pdf](http://121.121.140.173:8887/filessharing/kohasharedfolders/Organizational%20Behavior,%20Global%20Edition%20(Stephen%20Robbins,%20Timothy%20Judge)%20(2024).pdf)
- SEIFERT, T. A.; UMBACH, P. D., 2008. The Effects of Faculty Demographic Characteristics and Disciplinary Context on Dimensions of Job Satisfaction. *Research in Higher Education*, 49, pp. 357 – 381. Available from: <https://doi.org/10.1007/s11162-007-9084-1>
- SMART, J. C., 1990. A Causal Model of Faculty Turnover Intentions. *Research in Higher Education*, 31, pp. 405 – 424. Available from: <https://doi.org/10.1007/BF00992710>
- TAIT, M.; PADGETT, M. Y.; Baldwin, T. T., 1989. Job and Life Satisfaction: A Reevaluation of the Strength of the Relationship and Gender Effects as a Function of the Date of the Study. *Journal of applied psychology*, 74 (3), pp. 502 – 512. Available from: <https://doi.org/10.1037/0021-9010.74.3.502>
- TOPUZOVA, I., 2017. Struktura na motivatsiyata za rabota i vzaimovrazki s udovletvorenostta ot truda pri universitetski prepodavатели. V: *Dokladi ot Mezhdunarodna nauchna konferentsia „Liderstvo i organizatsionno razvitie“*. Available from: https://www.researchgate.net/publication/314078071_STRUKTURA_NA_MOTIVACIATA_ZA_RABOTA_I_VZAIMOVRZKI_S_UDOVLETVORENOSTTA_OT_TRUDA_PRI_UNIVERSITETSKI_PREPODAVATELI
- WEILER, W. C., 1985. Why do Faculty Members Leave the University? *Research in Higher Education*, 23, pp. 270 – 277. Available from: <https://doi.org/10.1007/BF00973790>

WORK MOTIVATION AND PROFESSIONAL SATISFACTION OF UNIVERSITY LECTURERS IN THE REPUBLIC OF BULGARIA: METHODOLOGICAL ASPECTS OF EMPIRICAL RESEARCH

Abstract: *This paper presents an initial stage of a project aimed at presenting a contemporary comprehensive picture of the motivation for work and professional satisfaction of university lecturers in higher education institutions in Bulgaria.*

The developed methodology is based on a survey method and interdisciplinary expertise. A study with such a comprehensive scope of university lecturers from the academic community in Bulgaria is being conducted for the first time in Bulgaria. So far, studies on satisfaction with the educational process and opportunities for professional realization and motivation for work have been conducted among students, postgraduates and doctoral students. The present study fills a gap in the overall picture of the satisfaction of the academic community in Bulgaria.

The study is representative for Bulgaria – it covers over 5,000 university lecturers out of a total of over 21,000 currently working in the university system. The data obtained were processed with the software product SPSS, v21.

Keywords: *higher education institutions; motivation; professional satisfaction; university lecturers; work*

Assoc. Prof. Rositsa Krasteva, PhD

ORCID 0000-0002-3023-5754

University of Library Studies and Information Technologies
Sofia, Bulgaria

E-mail: r.krasteva@unibit.bg

Senior Assist. Prof. Polly Mukanova, PhD

ORCID 0000-0002-3251-6023

University of Library Studies and Information Technologies
Sofia, Bulgaria

E-mail: p.mukanova@unibit.bg

Aneta Raykova, PhD Candidate

Scientific Advisor: Assoc. Prof. Rositsa Krasteva, PhD
University of Library Studies and Information Technologies
Sofia, Bulgaria

E-mail: 3524710-1@unibit.bg

Vanya Vergova, PhD Candidate

Scientific Advisor: Assoc. Prof. Rositsa Krasteva, PhD
University of Library Studies and Information Technologies
Sofia, Bulgaria

E-mail: vanda_box21@abv.bg